

Субашкевич І.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сеньків Х.Т.

Львівський національний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті висвітлено результати дослідження, спрямованого на аналіз соціально-психологічних чинників сімейного насильства, що зумовлено збільшенням кількості його випадків у сучасному суспільстві. Найстрашнішим є те, що кожен із нас зустрічається із ним не лише на екранах телевізора, у пресі чи соціальних мережах, але й у найближчому оточенні. Нині навіть у сім'ї людина не є захищеною, бо дуже поширеним стає домашнє насильство. До найуразливіших категорій потрапляють не лише жінки чи діти, але й і чоловіки, люди похилого віку. Частішають випадки насильства між братами та сестрами за так звану «першість» у сім'ї, між дітьми та батьками. Зростає кількість конфліктів між членами сім'ї, девіантної поведінки, що призводить до аморального та асоціального способу життя.

Відповідно до поставленої мети було підібрано низку методик: опитувальник нервово-психічної напруги (за Т. Немчин), багатофакторний особистісний опитувальник (за Р. Кеттелом), шкала локусу контролю (за Дж. Роттером), методика «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію» (за К. Томасом), методика «Визначення спрямованості особистості» (за Б. Бассом). Визначені методики дають змогу визначити стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, індивідуальний вплив людини на позитивні і негативні події, емоції, стани, контроль, напругу, якісні особливості свідомості та діяльності особистості загалом, а також вивчити взаємодію батьків із дітьми. Отримані результати дослідження дають змогу виявити, які саме чинники впливають на появу насильства в сім'ї, а саме: емоційний, поведінковий, особистісний, соціальна активність. Поява конфліктів, ціннісні орієнтації, погляди, ставлення один до одного, виховання, місце в соціумі, характер, поведінка та емоції відіграють велику роль у сімейних взаємовідносинах, які можуть впливати на психологічний клімат сім'ї.

Ключові слова: сім'я, дитина, батьки, насильство, чинники сімейного насильства.

Постановка проблеми. Сім'я – це перший інститут людської освіти та виховання. Вона завжди була складною структурою і досить стійкою системою, яка створювала специфічну атмосферу людського життя, формувала норми стосунків і поведінки зростаючої людини. У сучасному суспільстві дуже часто зустрічаються сім'ї, які розпались через певні непорозуміння, але ще частіше з'являються ті, в яких вирує аморальна поведінка, конфлікти та насильство різних видів. Варто зазначити, що домашнє насильство – одна з найгостріших проблем теперішнього українського суспільства.

Насильство над дітьми та іншими членами сім'ї – дуже поширене явище в Україні. За статистикою, близько 30–40% всіх знущань відбувається в тому місці, де людина, на перший погляд, і не має захищатися, – в сімейному середовищі.

У наш час проблема насильства, зокрема в сім'ї, залишається актуальною для нашого суспільства, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які його прояви заборонені. Різні види насильства негативно впливають на психологічний клімат у сім'ї, розвиток, здоров'я та життя кожного її члена та породжують бездоглядність та злочинність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних наукових дослідженнях (І. Зверева, Н. Максимова, І. Субашкевич та ін.) вивчаються проблеми сучасної родини, зокрема природа та наслідки домашніх конфліктів [6, с. 196]. Правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти попередження насильства в сім'ї представлені в роботах В. Бондаровської, О. Кочемировської, Г. Лактіонової, Ю. Онишко, Г. Христова та ін. [5, с. 185]. Для того, щоб з'ясувати, які саме соці-

ально-психологічні чинники впливають на появу сімейного насильства, потрібно вивчити систему виховання, погляди, стиль життя, емоційну та поведінкову складову частини особистості. Хоча за останні роки в літературі значно збільшилась кількість робіт, присвячених проблемам домашнього насильства, проте велика кількість важливих питань залишається невивченою. До них можна зарахувати сучасне виховання дітей, ціннісну сферу подружжя та сім'ї загалом. Тому актуальним є дослідження соціально-психологічних чинників сімейного насильства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З метою визначення соціально-психологічних чинників сімейного насильства було використано такі методики: опитувальник нервово-психічної напруги (за Т. Немчин), багатофакторний особистісний опитувальник (за Р. Кеттелом), шкала локусу контролю (за Дж. Роттером), методика «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію» (за К. Томасом), методика «Визначення спрямованості особистості» (за Б. Бассом). Дослідження проводилось серед подружніх пар та їхніх дітей-підлітків, у сім'ях яких виявлено домашнє насильство, що є жителями сільської місцевості. Вік опитаних дітей – від 12 до 15, батьків – від 30 до 45 років.

Постановка завдання. Метою статті є визначення соціально-психологічних чинників сімейного насильства.

Опитувальник нервово-психічної напруги (за Т. Немчин) дає змогу виявити перенапруження регуляторних систем організму людини. Складається з трьох шкал: помірна нервово-психічна напруга, слабка нервово-психічна напруга, надмірна нервово-психічна напруга [2].

Наступна проведена методика – Багатофакторний особистісний опитувальник (за Р. Кеттелом), який призначений для вивчення особистісних рис батьків та дітей. Складається із сімнадцяти факторів (замкнутість – товариськість, інтелект, емоційна стійкість – нестійкість, підпорядкованість – домінантність, стриманість – експресивність, підвласність почуттям – висока нормативність поведінки, нерішучість – сміливість, жорстокість – чутливість, довірливість – підозріливість, практичність – розвинена уява, прямолінійність – дипломатичність, впевненість у собі – тривожність, консерватизм – радикалізм, конформізм – нонконформізм, низький самоконтроль – високий самоконтроль, розслаблення – напруженість, адекватність самооцінки) та п'яти симптомокомплексів (афективна пове-

дінка, схильність до агресії, асоціальна, аморальна поведінка, схильність до правопорушень, схильність до алкоголізації) [1, с. 409–427].

Щеоднієюзпроведенихметодикє«Шкалалокусу контролю» (за Дж. Роттером), яка діагностує локалізацію контролю над значущими подіями, тобто рівень особистої відповідальності [6, с. 426–444].

Наступна проведена методика – «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію» (за К. Томасом), яка дає змогу визначити переважний спосіб поведінки людини в конфліктних ситуаціях. Складається із п'яти шкал: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування [1, с. 548–552].

Ще однією з проведених методик є «Визначення спрямованості особистості» (за Б. Бассом), яка призначена для виявлення спрямованості людини на діло, на себе, на спілкування [3, с. 57–83].

Виклад основного матеріалу. Згідно з результатами за методикою «Опитувальник нервово-психічної напруги» (за Т. Немчин) (див. рис. 1) у 70% чоловіків переважає надмірна нервово-психічна напруженість, а у 30% – помірна нервово-психічна напруженість, яка вказує на те, що в них дефіцит часу та інформації (або надмірний потік інформації) для прийняття рішення та наступних дій, вплив шкідливих факторів на життєдіяльність. 60% жінок властива помірна нервово-психічна напруженість, а 40% – надмірна нервово-психічна напруженість. Це свідчить про те, що, на протигагу чоловікам, представники жіночої статі стриманіші та стійкіші.

У дітей показники дещо відрізняються від батьківських. 80% дівчат властива слабка нервово-психічна напруженість, а 20% – надмірна нервово-психічна напруженість. У 70% хлопців переважає надмірна нервово-психічна напруженість, лише у 30% слабка нервово-психічна напруженість, що дає змогу ствердити, що в дівчат низька продуктивність праці, повільні рухи та неорганізованість, а в хлопців збільшуються процеси збудження в нервовій системі.

Отже, результати опитування за цією методикою показали, що в представників чоловічої статі переважає надмірна нервово-психічна напруженість, яка характеризується надмірним збудженням та агресивністю. Показники жіночої статі між собою відрізняються. У доньок переважає слабка нервово-психічна напруженість, що характеризується зниженням продуктивності, а в матерів – помірна нервово-психічна напруженість, яка викликає збільшення стійкості, концентрації уваги.

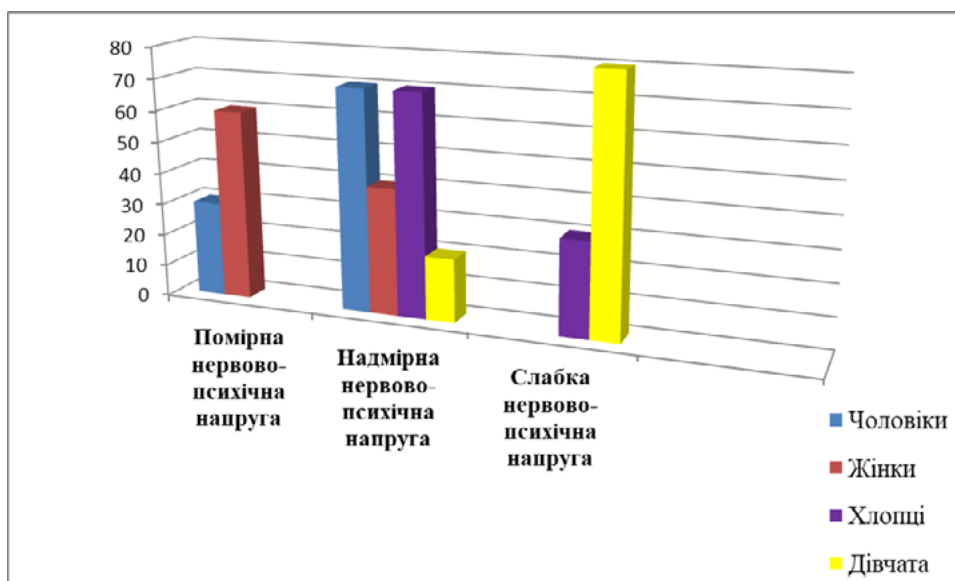

Рис. 1. Нервово-психічна напруга серед членів сім'ї (у %)

Результати опитування батьків та підлітків за особистісним опитувальником (за Р. Кеттелом) (див. рис. 2) показали, що у 70% жінок переважають комунікативні та особливості міжособистісної взаємодії, у 20% – емоційно-вольові особливості, а в 10% – інтелектуальні особливості. У 80% чоловіків переважає інтелектуальні особливості, а емоційно-вольові особливості та комунікативні – у 10%.

Показники дітей свідчать про те, що в батька та сина схожі результати, а в доньки та матері відрізняються. У хлопців інтелектуальні особливості 60%, емоційно-вольові особливості та комунікативні – по 20%. Дівчатам більш властиві емоційно-вольові особливості – 70%, комунікативні – 20%, а інтелектуальні – 10%.

Відповідно до симптомокомплексів у жінок переважає схильність до агресії, в чоловіків та хлопців – схильність до алкоголізації, а в дівчат – схильність до аморальної поведінки.

Таким чином, у більшості жінок переважають комунікативні та особливості міжособистісної взаємодії, які вказують на те, що їм властиві такі фактори, як домінантність, експресивність, сміливість, підозріливість, дипломатичність, нонконформізм та схильність до агресії. Емоційно-вольові особливості найбільше виражені в дівчат. Для них характерні такі фактори: емоційна стійкість, висока нормативність поведінки, чутливість, тривожність, високий самоконтроль, напруженість, а також схильність до аморальної поведінки. Відповідно до отриманих результатів

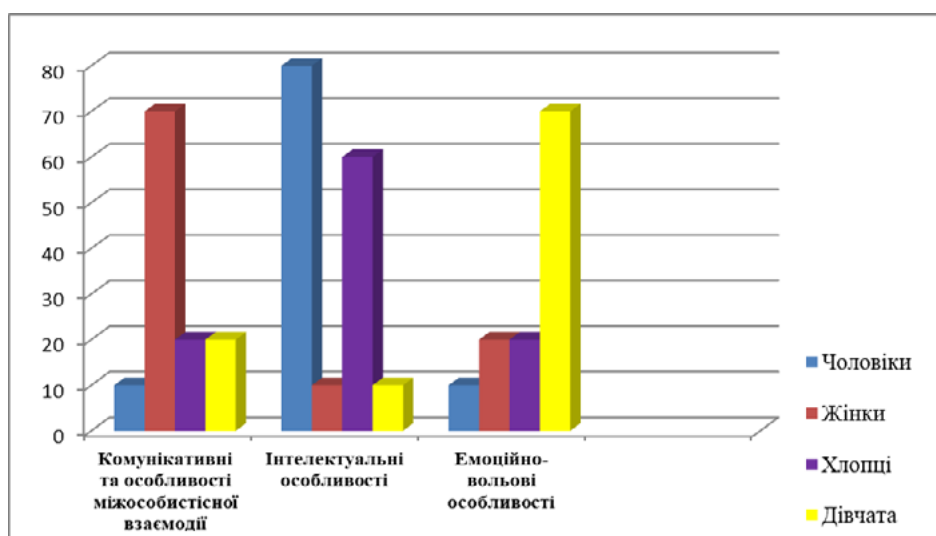

Рис. 2. Особистісні особливості кожного члена сім'ї (у %)

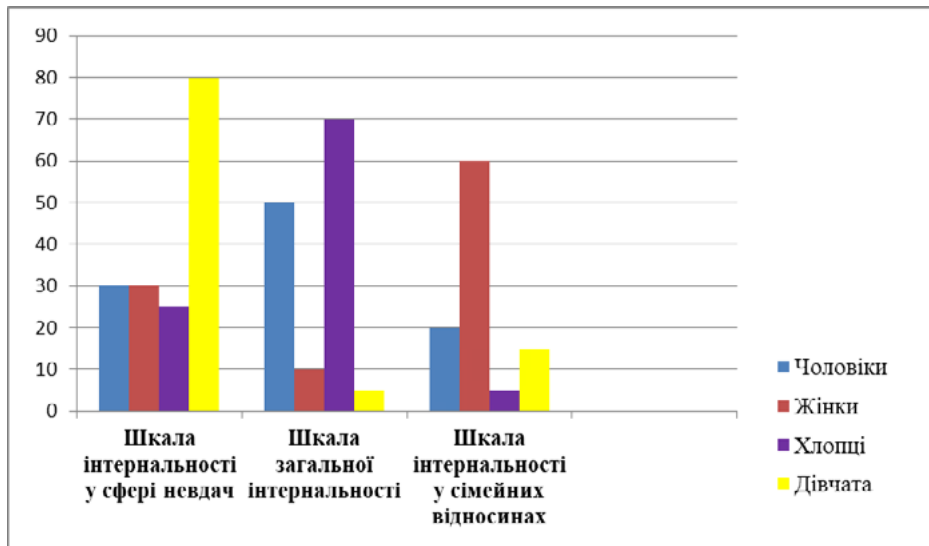

Рис. 3. Шкала локусу контролю у членів сім'ї (у %)

представникам чоловічої статі притаманні інтелектуальні особливості, фактори яких вказують на радикалізм, розвиненість уяви, інтелектуальність та схильність до алкоголізації.

Методика «Шкала локусу контролю» (за Дж. Роттером) (див. рис. 3) дала змогу оцінити сформований локус контролю над різними життєвими ситуаціями у членів сім'ї. Результати дослідження показали, що у 60% жінок переважає шкала інтернальності в сімейних відносинах, у 30% – шкала інтернальності у сфері невдач, а у 10% – шкала загальної інтернальності. 50% чоловікам характерна шкала загальної інтернальності, 30% – шкала інтернальності у сфері невдач, а 20% – шкала інтернальності в сімейних відносинах. Якщо аналізувати відповіді дітей, у 80% дівчат переважає шкала інтернальності у сфері

невдач, а в 70% хлопців – шкала загальної інтернальності. 15% донькам притаманна шкала інтернальності в сімейних відносинах, а 5% – шкала загальної інтернальності. У 25% синів шкала інтернальності у сфері невдач є найбільшим показником, а в 5% – шкала інтернальності в сімейних відносинах.

Варто зазначити, що 60% жінок вміють контролювати власну поведінку та готові відповідати за події, які відбуваються в сім'ї, а у 50% чоловіків високий рівень контролю, в будь-яких значущих ситуаціях вони можуть самі керувати ситуацією, відчувають відповідальність за те, як загалом складається власне життя. Відповідно до результатів, у дівчат переважає шкала інтернальності у сфері невдач (80%). Високі показники вказують на розвинене почуття внутрішнього контролю

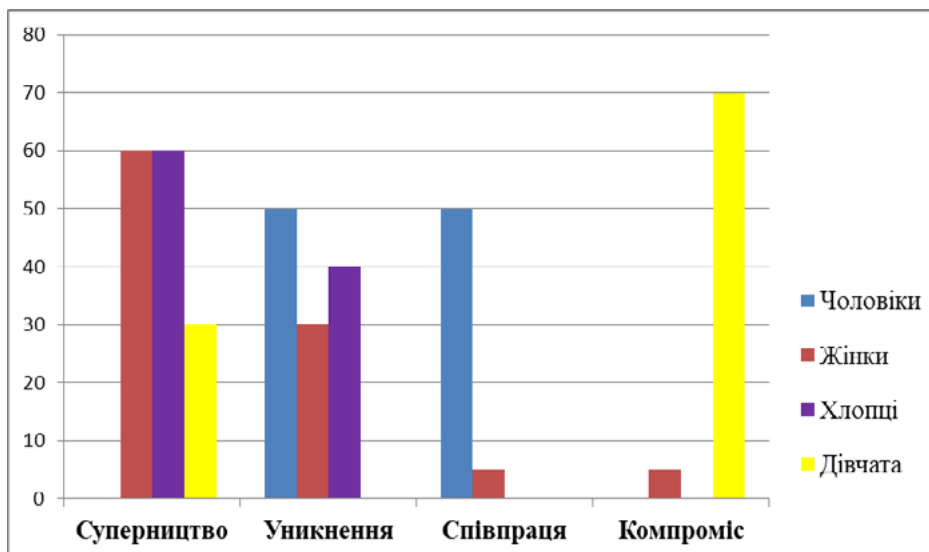

Рис. 4. Стилі поведінки при конфліктних ситуаціях у членів сім'ї (у %)

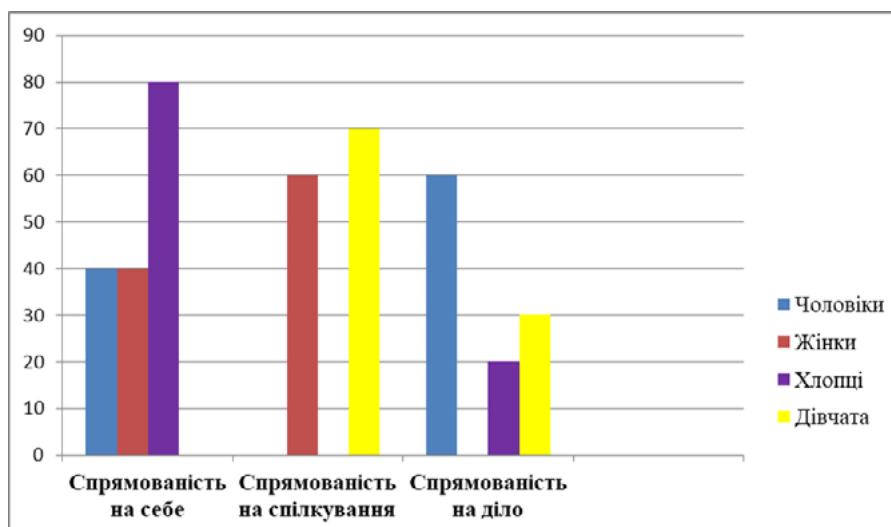

Рис. 5. Спрямованість особистості у членів сім'ї (у %)

стосовно негативних подій та ситуацій, що проявляються в тенденціях звинувачувати себе в усіх неприємностях і стражданнях. Хлопцям, як і їхнім батькам, властива шкала загальної інтернальності (70%). Також варто зауважити, що, згідно з результатами опитування, в батьків та їхніх дітей було яскраво виділено лише три однакові шкали локусу контролю з шести.

Методика «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію» (за К. Томасом) (див. рис. 4) дала змогу виявити в досліджуваних найбільш виражені стилі поведінки при конфліктах. Зрештою, методики показали, що 60% жінок надають перевагу суперництву, 30% – уникненню, а 5% – компромісу та співпраці. Результати чоловіків розділились порівну – 50% на такі стилі, як уникнення та співпраця. Показники дітей свідчать про те, що 70% дівчат бажать при конфлікті використовувати компроміс, а 30% – суперництво. 60% хлопців застосовують суперництво, а 40% – уникнення.

Підсумовуючи результати, можна стверджувати, що більшість жінок (60%) використовують суперництво, яке має такі риси, як досягнення задоволення власних інтересів, незважаючи на інтереси інших, орієнтація на власні ідеали та здібності, авторитарність. У 30% жінок переважає уникнення. Воно характеризується відсутністю прагнення до кооперації, пасивністю у відстоюванні своїх прав, перенесенням відповідальності за розв'язання проблеми на інших. Половина чоловіків надали перевагу співпраці, яка супроводжується активною участю в розв'язанні конфлікту з відстоюванням як своїх інтересів, так і інтересів партнерів, спільним обговоренням проблем та

потреб сторін. Інша половина використовує такий стиль, як уникнення. Аналізуючи відповіді дітей, можна ствердити, що вони застосовують значно інші стилі, ніж їхні батьки. Загалом у дівчат переважає компроміс – 70%, який характеризується здатністю поступитися своїми інтересами, прагненням прийняти рішення, що задовольняє обидві сторони, бажанням зберегти стосунки з протилежною стороною. 30% надають перевагу такому стилю, як суперництво. 40% хлопців стараються уникати конфліктних ситуацій, а 60% користуються суперництвом. Варто зазначити, що з п'яти стилів досліджувані не використовують пристосування, тому чітко виражено лише чотири шкали, а здебільшого в них переважають такі стилі, як суперництво та уникнення.

Важливим є те, що існують випадки, коли людина в конфліктних ситуаціях може використовувати не один, а кілька різних стилів поведінки, що є найкориснішими в цій ситуації.

Методика «Визначення спрямованості особистості» (за Б. Бассом) (див. рис. 5) дає змогу виявити особистісну спрямованість респондента в теперішній момент. Результати дослідження показали, що 60% чоловіків спрямовані на діло, а 40% – на себе. 60% жінок надають перевагу спілкуванню, а 40% – собі. Аналізуючи результати дітей варто зазначити, що 80% хлопців спрямованість на себе, а в 20% – на діло. У дівчат переважає спрямованість на спілкування (80%) та діло (20%).

Таким чином, у більшості жінок (60%) та дівчат (70%) переважає спрямованість на спілкування (60%), яка характеризується прагненням підтримувати стосунки з людьми, потреби в емоційних стосунках із ними. 40% чоловіків та жінок та

80% хлопців надають перевагу спрямованості на себе, яка супроводжується орієнтацією на пряме винагородження та задоволення, агресивністю в досягненні статусу, схильністю до суперництва, тривоги, роздратованості та прагненні до влади. Більшості чоловіків (60%) та меншості дівчат (30%) і хлопців (20%) притаманна спрямованість на діло, яка має такі риси, як зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність обстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети.

Висновки. Домашнє насильство є формою деструктивної соціальної взаємодії. Воно є фактором соціального ризику, яке призводить до поглиблення соціально-психологічних та моральних розбіжностей, до взаємної недовіри та конфліктності до інших членів сім'ї та жорстокості у спілкуванні з іншими. Зараз дуже часто діти, які виростили в атмосфері насильства, будують свої стосунки з батьками на тій же основі. Не менш важливим фактором прояву насильства є наявність певного стресу, який може бути спричинений станом хвороби або смерті інших людей, структурою економіки, неможливістю виконати певні обов'язки, відсутністю розуміння цінностей один одного в сім'ї.

Отже, на основі проведеного дослідження варто зазначити, що домашнє насильство є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства, яке містить такі соціально-психологічні чинники, як особистісні, емоційні, поведінкові, соціальної активності. Зіставлення отриманих даних вказує, що критерії жіночої статі і чоловічої значно відріз-

няються. В особистісній сфері в більшості жінок помірна нервово-психічна напруга, а в чоловіків – надмірна. Результати опитування дітей показали, що хлопці схожі з батьком, а в дівчат переважає слабка нервово-психічна напруга. Відповідно до особистісного опитувальника Р. Кеттела, в чоловіків переважають інтелектуальність та схильність до алкоголізації, а в представниць жіночої статі показники відрізняються. У більшості жінок переважають комунікативні властивості та схильність до агресії, а в їхніх доньок – емоційно-вольові властивості та схильність до аморальної поведінки. В емоційній сфері за шкалою локусу контролю в більшості чоловіків та хлопців переважає загальна шкала інтернальності, в жінок – шкала інтернальності у сімейних відносинах, у дівчат – шкала інтернальності у сфері невдач. У поведінковій сфері в конфліктній ситуації жінки надають перевагу таким стилям поведінки, як суперництво та уникнення, а чоловіки – співпраці та уникненню. Аналіз результатів дослідження хлопців та дівчат показав, що в синів переважають суперництво та уникнення, а в доньок – компроміс та суперництво. Відповідно до такої сфери, як соціальна активність, варто зазначити, що в кожного представника сім'ї різні спрямованості. У чоловіків та хлопців переважає спрямованість та справу та на самих себе. Жінки спрямовуються здебільшого на спілкування, а менше – на себе, а дівчата – на спілкування та справу.

Таким чином, з огляду на отримані дані в кожного члена сім'ї є певні індивідуальні особливості, які інші не сприймають, і саме це переростає в конфлікти, що закладають основу насильства.

Список літератури:

1. Лемак М.В. Психологу для роботи. Діагностичні методики. Ужгород : Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.
2. Методика діагностики нервово психічної напруги (Немчин Т.А.) URL: <https://ua.waykun.com/articles/metodika-diaagnostiki-nervovo-psihichnoi-naprugi.php>.
3. Пономарьова М.А., Юхновець Т.І. Психодіагностика особистості: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Мінськ: Підручники і посібники, 2008. 512 с.
4. Субашкевич І.Р., Сеньків Х.Т. Вплив сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків. *Інноваційна педагогіка*. 2020. С. 196–201. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/21-2>.
5. Юрків Я.І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. № 28. С. 185–189.
6. Еникеева М.И. Психологическая диагностика. Москва : Приор, 2003. 129 с.

Subashkevych I.R., Senkiv K.T. Socio-psychological factors of domestic violence

The article highlights the results of a study aimed at analysing the socio-psychological factors of domestic violence, which is due to an increase in the number of such cases in modern society. The worst thing is that each of us faces it not only on TV screens, in the press or on social networks, but in the immediate environment. At the moment, even in the family, a person is not protected, because domestic violence is becoming a very common phenomenon. The most vulnerable categories include not only women or children, but also men and the elderly. Violence between siblings over the so-called 'superiority' in the family, between children and parents, is becoming more frequent. There is a growing number of conflicts between family members, deviant behaviours that lead to immoral and antisocial lifestyles.

In accordance with the set goal, a number of methods were selected, such as: questionnaire of nervous and mental stress (by T. Nemchin), 16-PF Multifactor Personality Questionnaire (by R. Kettel), scale of locus of control (by J. Rotter), method "Determination of typical ways of responding to conflict situations" (by K. Thomas), the Orientation Inventory (ORI) (by B. Bass). The selected techniques make it possible to determine behavioural styles in conflict situations, individual influence of a person on positive and negative events, emotions, states, control, tension, qualitative features of consciousness and individual activity in general, as well as to study the interaction between parents and children. The results of the study allow identifying the factors that influence the occurrence of domestic violence, namely: emotional, behavioural, personal ones, and social activity. The emergence of conflicts, value orientations, attitudes, beliefs, attitude towards each other, upbringing, place in society, character, behaviour and emotions play a major role in family relationships, which can affect the psychological climate of the family.

Key words: family, child, parents, violence, factors of domestic violence.